УДК 811. 161. 2’373. 46

Кравченко Т. П.,
Миколаївський державний аграрний університет

МОРФОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ЗАПОЗИЧЕНИХ ТЕРМІНІВ ЕКОНОМІКИ АПК

У статті визначено, що запозичені терміни, потрапивши до термінології економіки АПК, набули українських відмінкових закінчень, значення певного граматичного роду та пристосувалися до граматичної категорії числа сучасної української літературної мови.

Ключові слова: *термінологія економіки АПК, термін економіки АПК, термін-запозичення, граматичне освоєння запозичень.*

Статья посвящена исследованию заимствованных терминов, которые, попадая в терминологию экономики АПК, приобретают украинские парадигматические окончания, значения определенного грамматического рода и приспосабливаются к грамматической категории числа современного украинского литературного языка.

Ключевые слова: *терминология экономики АПК, термин экономики АПК, термин-заимствование, грамматическая адаптация заимствований.*

The article states that borrowed terms, having come to terminology of economy of agrarian and industrial complex, have received the Ukrainian case values, the value of a certain grammatical gender mainly to formal signs and have adapted to a grammatical category of number of a modern Ukrainian literary language.

Keywords: *terminology of economy of agrarian and industrial complex, the term of economy of agrarian and industrial complex, the borrowed term, grammatical adaptation of borrowings.*

Обов’язковим складником процесу освоєння іншомовної лексичної одиниці є морфологічна адаптація, суть якої полягає в підпорядкуванні запозиченого слова правилам, властивим певній частині мови у граматичній системі мови-реципієнта, та внесення нової лексичної одиниці іншомовного походження до парадигматичного ряду, характерного для відповідної частини мови в системі цієї мови.

Відомо, що найвільніше з усіх частин мови запозичуються лексичні одиниці, які належать до класу іменників. Оскільки у термінознавстві домінує думка про іменну природу терміна, то відсоток термінів-іменників, зокрема й запозичень, є найвищим у термінолексиці певної галузі знань.

В українській мові, як і в будь-якій іншій, “в основу виокремлення іменника покладено ономасіологічну категорію предметності” [2, с. 47]. В українській літературній мові визначальними засобами морфологічного оформлення категорії предметності є рід, число і відмінок. Усі три категорії можемо спостерігати з-поміж мов-донорів лише в латинській та німецькій, проте вони мають різне граматичне вираження.

У флективних мовах, до яких належить і українська, визначальною категорією іменника виступає категорія відмінка. Усі запозичені іменники в українській термінології економіки АПК з погляду відмінювання належать до трьох груп: 1) іменники, що мають повну відмінково-числову парадигму; 2) іменники, що мають часткові парадигми в однині або лише в множині; 3) “невідмінювані” іменники, що функціонують в українській мові з нульовою флексією.

Найбільше запозичень входить до першої групи, і в сучасній українській мові вони співвідносні з одним із чотирьох підтипів відмінювання (відміною), за яким відбувається словозміна цих термінів, що набувають відповідних відмінкових закінчень. Найпродуктивнішими є перша і друга відміна, як і у загальновживаній питомій лексиці. Запозичені терміни, віднесені до жіночого роду із закінченням -а (-я), відмінюють за першою відміною в однині: *парцела* (фр.) – *парцели – парцелі – парцелу – парцелою – на парцелі – парцело; ферма* (англ., фр. < лат.) – *ферми – фермі – ферму – фермою – на фермі – фермо; асоціація* (лат.) – *асоціації – асоціації – асоціацію – асоціацією – на асоціації – асоціаціє; біржа* (нім.) – *біржі – біржі – біржу – біржею – на біржі – бірже* і в множині: *парцели – парцел – парцелам – парцели – парцелами – на парцелах – парцели; ферми – ферм – фермам – ферми –фермами – на фермах – ферми; асоціації – асоціацій – асоціаціям – асоціації – асоціаціями – на асоціаціях – асоціації; біржі – бірж – біржам – біржі – біржами – на біржах – біржі.* Слід зазначити, що перша відміна в аналізованій термінології об’єднує іменники-запозичення з різних мов. Найбільшу ж групу становлять терміни, прямо запозичені з латинської мови або опосередковано, частіше – через французьку, рідше – через німецьку й англійську. Пояснити це можна схожістю І відміни, до якої належать в основному іменники жіночого роду як в українській, так і латинській мові. До І відміни були віднесені слова латинського походження, які під час входження в українську термінологію економіки АПК зазнали змін у морфемному оформленні. Це в основному запозичення, у яких, відповідно до українських особливостей освоєння, відбулася заміна іншомовних суфіксів **-atio**, **-sio** суфіксами-субститутами **-ацій-**, **-ційй-**, які є ознакою іменників жіночого роду, що дало їм підстави ввійти до І відміни: *натуралізація* (фр. < лат.)*, дистрибуція* (англ. < лат.), *персоніфікація* (лат.) та ін.

Запозичені терміни економіки АПК у другій відміні представлені лише чоловічим родом з нульовим закінченням у називному відмінку однини та основою переважно на твердий приголосний: *фермер* (англ.) – *фермера – фермерові (-у) – фермера – фермером – на фермерові (-у) – фермере; кадастр* (фр.) – *кадастру – кадастру (-ові) – кадастр – кадастром – у кадастрі – кадастре* – в однині, а в множині маємо такі закінчення: *фермери – фермерів – фермерам – фермерів – фермерами – на фермерах – фермери; акціонери – акціонерів – акціонерам – акціонерів – акціонерами – на акціонерах – акціонери; кадастри – кадастрів – кадастрам – кадастри – кадастрами – у кадастрах – кадастри.* У термінології економіки АПК термінів-запозичень середнього роду практично не засвідчено.

Запозичених агроекономічних термінів, що належали б до третьої та четвертої відміни не зафіксовано, крім запозичень, що приєднали питомий український суфікс **-ість** і стали відмінюватися за зразком третьої відміни.

© Кравченко Т. П., 2012

Множинні загальноекономічні терміни, що давно пристосувалися до граматичних норм української мови і ввійшли до термінології економіки АПК, також відмінюють за зразками відмінювання питомих слів, бо їхні закінчення відповідають закінченням множини українських іменників, напр.: *фінанси* (фр. < лат.), *гроші* (польс. < нім. < лат.).

Окрему морфологічну групу становлять “невідмінювані” терміни-запозичення, які “у сучасній українській мові... утворюють периферію морфологічних рядів словоформ, тяжіють до синтаксичних типів і реалізують аналітичні тенденції мовної організації, оскільки їхнє відмінкове, родове та числове значення набуває вираження засобами контексту (формами координованих, узгоджуваних або керованих слів), а не афіксальними формантами” [9, с. 8]. Це, безумовно, впливає на розвиток внутрішніх, потенційних засобів аналітизму української мови, завдяки чому зникає потреба пристосовувати незвичне оформлення запозичення до типових моделей української відмінкової системи, напр.:... *середовище народження нового прошарку в суспільстві – сільського рантьє; Вимоги аграрного лобі забезпечити ексклюзивні умови кредитування цілком зрозумілі*. “Їх специфіка, – за твердженням І. Р. Вихованця, – полягає в тому, що вони, з семантичного боку не становлячи відособленого граматичного явища, входять до своєрідного граматичного іменникового підкласу з морфологічного погляду,... і доцільно виокремити іменникову відміну з нульовою флексією, або іменникову нульову відміну” [2, с. 111]. До цієї відміни належать агроекономічні терміни-запозичення, що закінчуються на голосні **-о**, **-і**, **-е(-є)**, напр.: *сальдо* (іт.), *паблісіті* (англ.), *лобі* (англ.), *рантьє* (фр.), які в українській мові мають нульову флексію, специфіка якої полягає в омонімії словоформ.

Усім мовам властиве природне розмежування назв істот за статтю (жіночою та чоловічою), проте не всім їм притаманна граматична категорія роду, алише тим, у яких вона має формально-граматичне вираження. У системі латинської, а пізніше німецької, французької та української мов категорія роду іменників дістала як семантико-граматичне, так і формально-граматичне вираження. Сучасна англійська мова не має граматичної категорії роду іменника, оскільки немає поділу іменників за граматичним родом на основі їх морфологічних ознак.

В українській мові “категорія роду іменника – несловозмінна (класифікаційна) самостійна морфологічна категорія, яка в типових виявах має диференційовану сукупність афіксів (флексій і суфіксів) для свого вираження, поєднує семантико-граматичний зміст назв істот на ґрунті їхнього стосунку до біологічної статті або недорослості та формально-граматичний зміст назв неістот і складається з грамем чоловічого, жіночого і середнього роду” [2, с. 85]. Іменники множинної форми значення роду не виражають, як і будь-який інший іменник, ужитий у формі множини.

Граматичний рід у сучасній українській мові визначають семантично, або за граматичними ознаками іменника, передусім характером основи та системою флексій, словотворчих суфіксів, а також за синтаксичним зв’язком з іншими словами в реченні. Він виконує важливу функцію узгодження в організації слів у реченні. Запозичені іменники з інших мов мають бути трансформовані на українському мовному ґрунті й співвіднесені з одним із трьох граматичних родів на підставі різних аналогій.

Входячи до української терміносистеми економіки АПК, запозичені терміни-іменники здебільшого автоматично набувають родової належності. Категорія роду терміна-запозичення в мові-реципієнті та в мові-джерелі, якщо вона наявна, може як збігатися, так і відрізнятися, оскількине існує міжмовної ідентичності у вираженні категорії роду. У латинській, німецькій та українській мовах співвідношення та розподіл за родами зовсім відмінний.

Рід агроекономічних термінів-запозичень може залежати від семантики, зазвичай назви осіб за фахом та видом діяльності в українській мові мають чоловічий рід, напр.: *фермер* – англ. *farmer; лендлорд* – англ. *landlord; акціонер* – нім. *Aktionär; аграрій* – лат. *agrarii; емфітевт* – лат. *emphyteus* та ін.

Вагоме значення для встановлення роду терміна-запозичення має його формально-граматичне вираження, зокрема закінчення. Домінантною для жіночого роду є перша відміна з її вирізнювальною в називному відмінку флексією **-а**, напр.: *преференція* – фр. *la preference; парцела* – фр. *la parcelle; ферма* – фр. *la ferme; рента* – нім. *die Rente; криза* – нім. *die Krize; альменда* – нім. *die Allmende; приватизація* – лат. *privatisatio; продукція* – лат. *production.* Тому, щоб увійти до терміносистеми економіки АПК та підпорядкуватися граматичній системі української мови, запозичення зберегли свій рід, але їм довелося переоформити закінчення. Такого ж висновку дійшла Т. І. Панько стосовно запозичень з німецької мови: “Якщо в німецькій мові терміни – іменники жіночого роду закінчуються на **-е**, то на українському мовному ґрунті вони, як правило, зберігають свій рід, переоформивши закінчення **-е** відповідно до законів української морфології на **-а**” [4, с. 139]. Схожих трансформацій зазнають і французькі запозичення з ідентичними граматичними характеристиками. Латинізми жіночого роду із закінчення **-io** в деяких випадках змінюють його в українській мові на **-а.** Низка агроекономічних термінів латинського походження змінила не лише закінчення, але й свій рід із середнього на жіночий, напр.: *латифундія* – лат. *latifundium; субсидія* – лат. *subsidium*, або ж унаслідок відсічення закінчення деякі з них оформилися як іменники чоловічого роду, напр.: *дивіденд* – лат. *dividendum.* Поодинокі терміни не тільки зазнали повного граматичного переосмислення, але й набули всіх морфологічних властивостей іменника, зокрема категорію жіночого роду, змінивши закінчення, пор.: *оренда – arendo (наймаю)*. Слід зазначити, що термін “*оренда*”, який був запозичений через посередництво польської мови, змінив кінцевий голосний ще до входження в систему української мови, пор.: укр. *оренда* – пол. *arenda*.

Чоловічий рід репрезентують іменники-запозичення другої відміни з нульовим закінченням у називному відмінку. Найбільшу групу в термінології економіки АПК становлять терміни-англіцизми, що в мові-донорі закінчувалися на приголосний, який є характерним закінченням українських іменників чоловічого роду, напр.. : *менеджмент* – англ. *management; моніторинг* – англ. *monitoring; бартер* – англ. *barter; абсентеїзм* – англ. *absenteeism.* Характерно, що більшість із цих іменників не змінила закінчення, властивого їм в англійській мові, і набула в українській мові значення чоловічого роду. Тому усвідомлення їх на ґрунті нашої мови як іменників

чоловічого роду без формальних змін є цілком логічним і повністю відповідає граматичним нормам української мови. Сюди відносимо також ті англіцизми, які закінчуються в мові-джерелі на невимовний голосний **-е**, а оскільки його не вимовляють, то українською мовою не відтворюють та відсікають, породжуючи таким чином основу на твердий приголосний, напр.: *левередж* – англ. *leverage; гедж* – англ. *hedge; офшор* – англ. *off-shore*. Англомовні терміни, які засвоєні українською мовою від форми множини і які набули в ній значення однини, були віднесені до чоловічого роду, тому що також закінчуються на твердий приголосний: *futures – ф'ючерс.* Варто зазначити, більшу частину агроекономічних термінів-запозичень з англійської мови українська мова засвоїла як іменники чоловічого роду.

Чоловічий рід запозичених іменників в термінології економіки АПК представлений не лише англіцизмами, а й запозиченнями з інших мов. Терміни французького походження чоловічого роду із закінченням **-е** та основою на твердий приголосний зберегли свій рід, втративши закінчення, напр.: *патерналізм* – фр. *paternalisme; кадастр* – фр. *cadastre*.

Велику групу становлять терміни-запозичення з латинської, німецької та французької мов, що перейшли з категорії жіночого роду до категорії чоловічого роду під час їхнього освоєння морфологічною системою української мови, напр.: *бонітет* – лат. *bonitas; емфітевзис* – лат. *emphyteusis; диспаритет – нім. Disparität; банк* – фр. *banque,* нім. *Bank,* італ. *banco; баланс* – фр. *balance; сезон* – фр. *saison.* Трансформація роду у процесі запозичення відбулася внаслідок того, що іменники жіночого роду мов-донорів мають закінчення на твердий приголосний та голосний **-е**, який відсікають, а в українській мові – це граматичні характеристики іменників чоловічого роду із нульовим закінченням. Латинські іменники жіночого родув називномувідмінку мали закінченням **-io**, а в родовому відмінку, крім закінчення **-is** (яке вказувало на належність цього слова до третьої відміни), з'являвся ще й суфікс **-on**, але через те що ці слова, ймовірно, були усними запозиченнями в різні мови, то на одному з етапів і в називному відмінку розвинувся суфікс **-он**, який на українському ґрунті став показником чоловічого роду, пор.: лат. *optio (optionis)* – англ. *option,* нім. *Option,* укр. *опціон;* лат. *auctio (auctionis)* – англ. *auction,* нім. *Auction,* укр. *аукціон.*

Запозичених термінів-іменників середнього роду, які б належали до другої та четвертої відміни, у термінології економіки АПК не виявлено.

Запозичені терміни, що належать до іменникової відміни з нульовим омонімічним закінченням, "не маючи зовнішніх, флексійних ознак родової належності, зазнають семантико-граматичного поділу на групи, кожна з яких характеризується однією, зрідка двома ознаками роду" [1, с. 64]. Родову належність "невідмінюваних" термінів – назв осіб іншомовного походження семантично зумовлює позамовний чинник – стать особи, напр. *рантьє* – фр. *rentier,* пор.:*... середовище народження нового прошарку в суспільстві сільськогорантьє* [5, с. 7]. Терміни нульової відміни, що позначають сукупність осіб, мають граматичне значення середнього роду, напр.: *Аграрнелобі спробувало накласти руку на 10 % державного бюджету в розмірі 4,6 млрд. грн.* [5, с. 7]. На морфологічну категорію роду цих термінів-іменників у реченні вказують флексії залежних прикметників та дієслів у формі минулого часу.

Граматичний рід похідних іменників – назв неістот можна визначити за допомогою афіксів, оскільки, на думку О. К. Безпояско, "за кожною такою (похідною) лексемою закріплений суфікс, який сигналізує про родову віднесеність" [1, с. 64]. Останнім часом це набуло особливого поширення, на що вказує І. Р. Вихованець: "У сучасній українській літературній мові новоутворювані іменники здебільшого мають словотворчі форманти як показники морфологічного роду" [2, с. 91]. Це явище не може не стосуватися агроекономічних термінів-іменників**,** утворених поєднанням іншомовних коренівта інтернаціональних або питомих українських формантів.

Найпродуктивнішим вирізнювачем віддієслівних іменників середнього роду виступає суфікс **-нн-**, напр.: *субсидування. фермерування, бонітування, дисконтування, парцелювання, авансування* та ін. Ці терміни середнього роду в українській мові називають абстрактні дії, процеси та стани. Середній рід деяких термінів – назв видів діяльності особи, пов'язаний зі словотвірним типом із суфіксом **-ств-**, що додається до іншомовної основи, напр.: *фермерство < фермер- + -ств-(-о); трейдерство < трейдер-+ -ств-(-о).*

На належність до іменників жіночого роду вказують деякі суфікси, зокрема: **-ість** у відприкметникових іменниках-термінах на позначення якостей, властивостей, станів, напр.: *сезонність, офшорність, рентабельність, продуктивність,***-ацій-**, **-ізацій-/-изацій-**, **-фікацій-** у термінах – назвах дій, процесів, станів, утворених в українській мові на базі запозичених коренів або оформлених за допомогою цих суфіксів запозичених цілих іменників, напр.: *консервація, контрактація, екологізація, офшоризація, парцелізація.*

Для всіх мов, з яких поповнювалася українська термінологія економіки АПК, спільною є категорія числа, що має схожу логічну основу та історію розвитку в більшості мов. Оскільки "граматична категорія числа відтворює кількісні співвідношення предметів і явищ навколишньої дійсності і належить до категорій із семантичною домінантою" [1, с. 72], то воформленні множини запозичених термінів-іменниківзасобами української мовної системи майже не простежуємо відхилень від норми та трансформацій у парадигмі числа запозичень на ґрунті нашої мови**.** Українська мова запозичує терміни-іменники переважно у формі однини, а множину утворює за своїми законами. Від термінів, що в ній мають граматичні значення чоловічого та жіночого роду, форми множини утворюються за допомогою закінчень **-и**, **-і**, **-ї**, напр.: *парцела – парцели; ферма – ферми; рента – ренти; преференція – преференції;продукція – продукції; плантація – плантації* та ін. Формальне вираження категорії числа безпосередньо залежить і від категорії роду: іменники залежно від родової належності та властивих їм закінчень належать до однієї з чотирьох відмін і відповідно у множині набувають різних закінчень.

Агроекономічні терміни-іменники на позначення конкретних понять як у мові-джерелі, так і в українській мові, мають співвідносні форми однини та множини, напр.: фр. *parcelle (парцела) – parcelles (парцели);* лат. *dividendum (дивіденд) – dividenda (дивіденди),* англ. *lot (лот) – lots (лоти),* нім. *Aktionär (акціонер) – Aktionäre (акціонери).* Частина іменників у німецькій мові не змінює своєї форми, зокрема закінчення, в однині й множи-

ні, але має різні артиклі. Потрапляючи ж до української мови, вони набувають різних закінчень, властивих для однини і множини, напр.: нім. *Börse (біржа) – Börsen (біржі)*. Усі ці приклади вказують як на великі адаптивні можливості української мови, так і на те, що в морфологічній категорії числа іменників усіх зазначених мов виразно простежується її семантичне спрямування: відображати кількісні співвідношення предметів у позамовній дійсності. Також можемо констатувати відсутність будь-якого впливу норм мов-донорів на граматичну систему української мови.

На явище “переосмислення числа” запозиченого іменника звертав увагу у своїх працях С. В. Гриньов [3, с. 120-121]. Г. А. Сергєєва зафіксувала “випадки запозичення з англійської мови іменників у значенні одиничності, але зі збереженням формальних показників множини – закінчення множини -s”,напр.: *ф’ючерс, грос-термс, “пені стокс”* [6, с. 99-100]. Термін “ф’ючерс”увійшов і до термінології економіки АПК, пор.: *Форвардний контракт – це по суті крок до ф’ючерсу*. [7, с. 2]. Як бачимо,формально-граматичний показник множини в цього слова втратив граматичне значення, притаманне йому в англійській мові, а сам термін, підпорядковуючись граматичній будові української мови, набув типового для неї закінчення множини: *ф’ючерс – ф’ючерси*. Можемо спостерігати зміну числа на українському мовному ґрунті, оскільки термін “*ф’ючерс*” в мові-джерелі не має форми однини. Змінив число та втратив закінчення множини **-s** під час запозичення в українську мову й англійський термін “*бедленд*”, який у мові-донорі має лише форму множини “*badlands*”, утворену внаслідок злиття слів “*bad*” – “поганий” та “*lands*” – “землі”. Число іменників в українській мові є категорією лексико-граматичною, і хоч формально слово “*бедлено*” вживається у формі однини, проте позначає одиничне і множинні поняття, пор.: “непридатна для оброблення земельна ділянка” і “неродючі землі”.

В українській мові “назви предметів і явищ, що не підлягають кількісному визначенню, граматично вираженого протиставлення за числом не виражають” [8, с. 210]. Вони становлять класи слів singularia tantum та pluralia tantum. Тому в українській термінології економіки АПК з-поміж запозичених термінів-іменників, крім тих, що мають співвідносні форми однини та множини, трапляються іменники з неповною парадигмою категорії числа.

Семантика деяких запозичень є самодостатнім показником множинності, хоч має формальні ознаки однини, тому більшість таких іменників в українській мові має лише форму однини. Серед проаналізованих термінів-запозичень до іменників однинної форми (singularia tantum) належать слова-англіцизми, які позначають абстрактні поняття, зокрема “*бізнес*”, “*агромаркетинг*”, “*лаг*”, та термін-латинізм “*емфітевзис*”, який є гіпонімом до питомого терміна “землекористування”, що вживається тільки в однині, то ж за логічною подібністю й запозичений термін на українському ґрунті не розвинув форму множини. Форму singularia tantum мають похідні терміни, утворені від іншомовних основ за допомогою суфіксів.

Запозичених термінів-іменників, що належать до класифікаційної групи pluralia tantum (вживаних тільки в множині), у термінології економіки АПК незначна кількість. Усі вони перейшли із загальноекономічної термінології до галузевої, є давніми запозиченнями української мови і позначають грошові суми, кількісно не окреслені, напр.: *фінанси, кошти, гроші.*

“Невідмінювані субстантиви на позначення предметів з органічно притаманними їм кількісними характеристиками, – на думку В. М. Фурси, – утворюють підгрупу іменників, у яких наявні граматично омонімічні форми однини і множини в одній лексемі” [9, с. 10]. Значення числа “невідмінюваних” конкретних термінів-іменників, у яких одиничність і множинність в українській мові не виражена морфологічними засобами, а встановлювана синтаксично, що ж до мови-джерела, то вони мали однину і множину, виражену морфологічно, пор.: *аграрне лобі – аграрні лобі < англ. lobby – lobbies, сільський рантьє – сільські рантьє < франц. rentier – rentiers.*

Отже, запозичені терміни економіки АПК цілком підпорядковані граматичній системі сучасної української літературної мови та набули властивих їй граматичних форм.

Література:

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія. – К. : Наук. думка, 1993. – 336 с.

2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.

3. Гринёв С. В. Терминологические заимствования (Краткий обзор современного состояния вопроса) // Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминоэлементов. – М. : Наука, 1982. – С. 108-135.

4. Панько Т. І. Від терміна до системи: Становлення марксистсько-ленінської політекономічної термінології у східнослов’янських мовах. – Львів: Вища школа, 1979. – 146 с.

5. Пропозиція. – 2000. – № 1-12.

6. Сергєєва Г. А. Англомовні запозичення в українській правничій термінології: Дис… канд. філол. наук. 10. 02. 01/ Харків. нац. ун-т. ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2002. – 250 с.

7. Сільський час. – 2000.

8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. / За ред. М. Я. Плющ – К. : Вища школа, 2000. – 430 с.

9. Фурса В. М. Семантико-граматичне та словотвірне освоєння невідмінюваних імен: Автореф. дис.... канд. філол. наук: 10. 02. 01 / Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2004. – 20 с.